

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.061>

УДК 811.161.2'01/08:821.161.2.09-6

С.П. ГІРНЯК, доктор філологічних наук,
доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100
E-mail: s.girnjak10@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7264-0312>

РІДНА МОВА В СИСТЕМІ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

У статті схарактеризовано ідейно-тематичний зміст і засоби художнього вираження звернень представників української інтелігенції кінця ХІХ — початку ХХ ст., а також початку ХХІ ст. до народу України. На основі цих текстів виокремлено лексикон інтелігенції, змодельовано її поняттєву картину світу, простежено парадигму українських епістолярних творів, у яких використано особливу форму послань, листів, узалежену від законів художньої умовності.

Ключові слова: мова, інтелігенція, звернення, національні цінності, П. Куліш, І. Франко, А. Шептицький, ініціативна група «Першого грудня».

Долю української інтелектуальної верстви кінця ХІХ — початку ХХ ст. визначало те, що Україна в часі та просторі свого існування була підневільна, як колонія належала до різних метрополій (Росія, Польща, Австро-Угорщина). Саме тому українська інтелігенція як явище національної культури, її феномен виявляє таку специфіку: неможливість самореалізації вдома, у провінції метрополії, а у зв'язку з цим — робота на теренах чужої культури, інтелектуальне донорство української інтелігенції щодо центру — метрополії, іншомовність або білінгвізм (полілінгвізм) її представників.

Культурна діяльність інтелігенції сприяє зростанню освіченості населення, виробленню єдиної національної мови, розвитку літератури, мистецтва, тобто пов'язана з національним самоусвідомленням народу й прагненням до створення власної держави. Саме тому об'єктом нашої уваги стали тексти-звернення до різних верств суспільства.

Цитування: Гіряк С.П. Рідна мова в системі духовних цінностей української інтелігенції. *Українська мова*. 2020. № 3 (75). С. 61–74. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.061>

Системний аналіз текстів-звернень представників української інтелігенції як кінця ХІХ — початку ХХ ст., зокрема наддніпрянця П. Куліша («Зазивний лист до української інтелігенції», 1882 [5]), галичан І. Франка й А. Шептицького («Отвертий лист до гал. української молоді», 1905 [11] і пастирський лист «До руської інтелігенції», 1901 [13]), так і початку ХХІ ст. — ініціативної групи «Першого грудня» («Декларація», 2011 [2]), уможлиблює окреслити ідейно-тематичний зміст і засоби художнього вираження цих текстів, оскільки в часі свого створення вони виконували функцію вербального символу субкультури української інтелігенції, а згодом стали зразками-символами звернень до різних верств українського народу, в яких українська інтелігенція викладала своє ідейне кредо та закликала до національної єдності, ідентичності та Держави.

У розвідці маємо на меті виявити й дослідити базові цінності духовної культури суспільства, насамперед загальнонаціональні кінця ХІХ — початку ХХ ст., які дають змогу об'єднати Наддніпрянщину та Східну Галичину, а також показати тяглість традицій у тріаді *минуле* — *теперішнє* — *майбутнє*, що засвідчують незмінність загальнонародних і національних пріоритетів у різні історичні періоди, а також увиразнюють провідну роль інтелігенції (як галицької, так і наддніпрянської) у розвитку національної спільноти, у поступі суспільства, яка піднімала і піднімає прапор національного відродження в найскладніші періоди української історії. З цією метою здійснюємо аналіз ідейно-тематичного змісту та засобів його художнього вираження в текстах звернень української інтелігенції Наддніпрянщини і Східної Галичини кінця ХІХ — початку ХХ ст., зокрема П. Куліша, І. Франка, А. Шептицького, а також українських достойників початку ХХІ ст. — ініціативної групи «Першого грудня» до «*обдарованої свідомістю і даром думки*» молоді, «*до всіх верств нашої суспільності*», «*вільного народу України*».

Оскільки освічена верства здійснює свою діяльність у філософській, науковій, релігійній, естетичній, правовій і політичній сферах, то саме вона здатна об'єднати індивідуальні потреби й знання з суспільними, трансформувати їх у новий досвід, який зможе зумовити поступ суспільства загалом. На визначення ролі представників розумової праці впливають функції цієї соціальної групи, її історична роль та індивідуальні особливості її представників. Інтелігенція не просто пізнає навколишній світ, а й творить реальність у той чи той спосіб. Серед членів цієї соціальної групи (на різних етапах її розвитку та діяльності) завжди виділяється незначна кількість осіб, які стають носіями та генераторами ідей, лідерами провідної верстви. У Східній Галичині такими знаковими постатями були Іван Франко, в особі якого (за визначенням О. Забужко) сконцентровано духовний досвід переломового для долі національної культури покоління української інтелігенції [4] і митрополит Андрей Шептицький — «символ Української греко-католицької Церкви першої половини ХХ ст., невтомний працівник не лише на церковній ниві, а й практично в усіх сферах життя тогочасної української спільноти Галичини»

[1: 7], беззаперечний авторитет як для представників духовенства, так і осіб греко-католицької віри. Саме вони в кінці XIX — першій половині XX ст. були тією рушійною силою україномовної інтелігенції краю, що щиро вірила в прогрес й утвердження всього українського: мови, пісні, звичаїв і традицій, релігії.

Визначальною рисою української інтелігенції є «своєрідний духовний месіанізм». Українська інтелігенція усвідомлювала себе як носія певної місії — духовного лідера й просвітителя народних мас [8 Кн. 1: 40]. Український інтелігент мав своєрідний кодекс соціальної поведінки, специфічний пріоритет духовно-етичних цінностей над матеріальними. «Всі ці специфічні особливості соціального обличчя української інтелігенції та її соціальних функцій накладали відбиток не тільки на саму неї, а й взагалі на весь період української історії другої половини XIX — початку XX ст.» [8 Кн. 1: 40], який історик І. Лисяк-Рудницький влучно схарактеризував як «інтелігентську добу» [7: 361].

Певна верства суспільства, зокрема прогресивно налаштовані й активні представники розумової праці різних національностей — інтелігенція, завжди акумулювала надбання попередніх поколінь, передусім знання і культуру. Їй притаманні такі риси, як «подвижництво і самовідданість, совісність і чуйність, патріотизм і благородство, готовність брати на себе відповідальність за демократичні перетворення суспільства» [8 Кн. 1: 6].

Українськомовна спільнота галицької інтелігенції кінця XIX — початку XX ст. мала всі ознаки культури соціальної групи, оскільки створила культурну підсистему усередині базової, основної — польськомовної культури Східної Галичини. Це була «культура в культурі», внутрішня культура українських інтелігентів, яка визначала особливий стиль життя, ціннісну ієрархію, менталітет, а також і свою мову як засіб спілкування всередині групи і як засіб її представлення в суспільстві. Основними відмінностями були власне соціоментальні характеристики, серед яких мовлення у формі соціолекту — ключова ознака. У межах культурної ситуації Східної Галичини соціокультурна спільнота галицької інтелігенції була значним сегментом у полікультурному просторі краю. Культура соціальної групи, субкультура, за визначенням О. Шевнюк, об'єднана спільним стилем життя, ієрархією цінностей, менталітетом носіїв [12: 72]. Станова культура галицької інтелігенції з причини іноетнічного оточення виявляла себе в символіці, стилі поведінки й одягу, способі життя, які маніфестували спільність усередині субкультури та відмінність щодо інших верств. У цьому випадку лінія спільності й відмінності окреслює коло ідентичності — не тільки етнічної, а й ширшої — соціокультурної, що знайшло своє втілення в соціолекті членів цієї групи.

На основі наукового, народно-міфологічного, релігійно-християнського знання про Україну і світ українська галицька інтелігенція як субкультура в соціокультурному мовному просторі Східної Галичини кінця XIX — початку XX ст. витворила цілісний образ соціального світу, у якому Україна поруч з іншими державами є рівноправним суб'єктом націє- та

державотворення, українське суспільство — цілісним живим організмом, відповідальність за розвиток якого покладено на світську та духовну інтелігенцію як свідому своєї ролі і місії освічену верству суспільства.

У стилі свого життя галицька інтелігенція сповідувала мотиви національного самоствердження та самозбереження як на особистісному рівні, так і на рівні спільноти, повсякденної поведінки в колі своєї сім'ї, школи, церковної громади та, серед іншого, й української мови в щоденному вжитку.

Отже, маємо всі підстави констатувати, що в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. у Східній Галичині відбувається становлення української світської інтелігенції, хоча на цей процес негативно впливала дискримінація українців у галузі освіти та скрутне матеріальне становище загалу українського населення. Основними осередками, навколо яких, власне, і відбувалося формування української інтелігенції, були: середні й вищі навчальні заклади, студентські товариства, часописи та журнали. Науковців Східної Галичини об'єднувала діяльність НТШ й ініційованих ним видань. Учені Галичини безпосередньо впливали на формування об'єднань, товариств, друкованих видань тих чи тих професійних підгруп інтелігенції як самостійної соціальної групи.

У соціальній культурі української галицької інтелігенції побутували свої типові взірці соціальної взаємодії (привітання, гасла, девізи тощо), символіка (прапор, гімн, геральдика, колір, одяг, пісня, танець, мова, особистість як символ — наприклад, Т. Шевченко як пророк нації), текст, який передає загальний світогляд представників субкультури (відозва, гімн, лист-звернення, авторитетний (знаковий) твір художньої літератури тощо), проте найважливішою ознакою спільності була мовна поведінка її представників у тій чи тій соціальній ролі та мова загалом.

У самовизначенні українською інтелігенцією своєї ролі в соціальному світі насамперед необхідно простежити генезу та концептуальний виклад її мовної діяльності як субкультурної спільноти в зіставленні з наддніпрянською, що допоможе визначити її місце в соціальному світі в минулому й сьогоденні. Оскільки інтелігенція, як справедливо зазначає А. Сіротова, «здатна діяти в трьох метаісторичних вимірах: *минулому* (збереження звичаїв, знань, накопичених попередніми поколіннями, цінностей), *теперішньому* (розповсюдження цінностей серед учасників, своєрідне «виховання» власного суспільства) та *майбутньому* (продукування нових цінностей, ідей, які будуть конституювати вже майбутнє буття суспільства)» [9: 294].

Схарактеризуємо тяглість загальнонаціональних традицій і виконання рідномовного обов'язку на основі аналізу «Зазивного листа до української інтелігенції» представника наддніпрянської інтелігенції П. Куліша (1882, Львів) [5], пастирського листа представника галицької інтелігенції та родовитого дворянства митрополита Андрея Шептицького «До руської інтелігенції» (1901, Львів) [13], «Отвертого листа до гал. української молодіжи» представника нової різночинної генерації галицької інтелі-

генції Івана Франка (1905, Львів) [11], а також «Декларації» (2011) представників сучасної української інтелігенції ініціативної групи «Першого грудня» [2]. Зіставлення звернень проведемо за такими ознаками: ідея звернення і його мета, місце і роль інтелігенції в духовному відродженні нації, державо- й суспільствотворенні в концепції автора (авторів) втілена в мові, зокрема в лексиконі інтелігенції, її поняттєвій картині світу, а також ставлення автора (авторів) до ролі мови в житті людей і суспільства загалом.

1882 р. у Львові накладом автора вийшла друком збірка П. Куліша «Хуторна поезія», яка завершувалася статтею «Зазивний лист до української інтелігенції», що був реакцією П. Куліша на Емський акт 1876 р. Його основна ідея — це звернення до української інтелігенції кінця XIX ст. не дивитися на світ «крізь чуже вікно», відстоювати духовну суверенність. Ця ідея знайшла своє втілення в лексиконі письменника, як-от: *робити своє національне діло; нова нація між націями; національне верховіття; дух нації; самостійний світогляд; сонце духовної свободи; сіль української землі; рідний край*. П. Куліш закликає обстоювати інтереси своєї мови, оскільки «музицька мова, ставши літературною, розколе імперію на самій серцевині»¹ [5: 409], наука і література, переконаний письменник — це «могутні знаряддя до проповідання істини», саме з їхньою допомогою «возможем переховати предківський завіт національної свободи і свободної совісті» [5: 412]. Мова в концепції П. Куліша — це ознака «національної свободи», «української життя», саме тому він закликав: «До гурту рятувати святе наслідде — слово!» [5: 410], тоді як виставлене «на високостях науки і літератури наше літературне знамено» [5: 410] допоможе об'єднати («стягнути») за допомогою рідного слова українську сім'ю. Українська мова для П. Куліша «самоцвітна, кохана, народна, рідна, національна», саме українськомовними повинні бути «букварі і початкові шкільні книжечки», «рідна преса», «друкована словесність», що дадуть змогу зійти «сонцю духовної свободи», уможливають піднесення національної самосвідомості («самоцуття») і виховання відданої рідній землі інтелігенції.

Основна мета «Зазивного листа ...» — заклик до духовності, активної життєвої позиції, що закладена в епіграфі, який складається з трьох цитат: слова апостола Павла: «Духа не угашайте», «Пословиці»: «Живий живе гадає» та тези Спінози (нім.) із теореми LXVII четвертої частини «Етики»: «Der freie Mensch denkt an nichts weniger als an den Tod, und freie Weisheit ist nicht ein Nachsinnen über das Sterben, sondern über das Leben... Man muss die Handlungen der Menschen weder beklagen, noch belachen, sondern begreifen» («Вільна людина щонайменше думає про смерть, і вільна мудрість полягає в роздумах не про смерть, а про життя... Дії людини треба не оскаржувати, не висміювати, а осмислювати»² [5: 400]).

¹ Тут і надалі під час цитування з джерел досліджуваного часу збережено стиль і правопис оригіналу.

² Переклад цитати Спінози (нім.) подають редактори видання творів П. Куліша [5: 400].

Кожен з епіграфів несе особливе змістове навантаження, декодуючи два завдання, що ставить перед собою автор: дидактичне, оприявлене в словах апостола Павла та «Пословиці», — заклик до духовності, активної життєвої позиції, — та аналітичне — цитата зі Спінози, у якій міститься настанова на інтелектуальний аналіз. Текст П. Куліша умовно можна розділити на дві різні за своїм стилем і емоційністю частини. У першій автор вдається до аналізу української історії, акцентує увагу на протиставленні *українська інтелігенція / реальна антисила — Україна / трансцендентний дух нації*. Осмислюючи українську історію, П. Куліш послідовно доводить, що в колонізованому стані України винна саме українська інтелігенція, яка не має національного самоусвідомлення. Він закидає «панству» його пристосуванство як до польської, так і російської колонізаторської політики в Україні. У контексті власних Кулішевих «пошуків» такий закид може видатися нещирим, та письменник звинувачує українську інтелігенцію не в тому, що вона шукала допомоги спочатку в польського уряду, а пізніше в російського, а в тому, що піддавалася свідомій асиміляції, втрачала власне національне обличчя через забування української мови й культури. Цікаво, що звинувачення російського колонізатора в П. Куліша звучать радикальніше, ніж звинувачення польського. Автор «Зазивного листа...» вважає, що якщо польські впливи були негативними, то російські призвели до повного вмирання українців як нації: «...наші восточні сусіде самою перевагою власті, сили, достатку позбавили нас у свою чергу національного верховіття і впослідили той елемент національної життя, котрий у людей наукових уважається за найперший. Не роблячи нам ніякого насильства, вони вичеркнули нас із книги живих націй, а давню нашу національну давнину присвоїли собі яко річ, про котру, за нашим мовчаннем, ніхто інший не озивався» [5: 403]. На противагу соціоментальним настановам української інтелігенції, П. Куліш говорить про трансцендентний дух України та її культури, воскресіння якого пов'язує з постатями своїх попередників кобзарів і представників професійної літератури, наприклад І. Котляревського, якого називає «соціальним реформатором» і вважає «зряддем українського світогляду» [5: 404]. Автор, з одного боку, підкреслює їхню значущість, а з другого — вказує на неусвідомленість і стихійність їхньої діяльності. Водночас власну позицію він розцінює як раціональну, і тому більш продуктивну: «Вони робили своє національне діло, буяючи яко люде віку темного; а ми робитимем своє, розмишляючи яко люди, освідчені наукою; вони — мечем та кулаччям, а ми — пером та лагодою» [5: 411].

Друга частина містить авторське пророцтво. П. Куліш обирає для себе роль «проповідника Христової свободи». Імітуючи стиль біблійних пророків, письменник вдається до пророкування майбутнього України, яка постане з неволі силою духу народного, науки і культури: «Виставмо, миле братте, на високостях науки і літератури наше національне знамено. Не побачить на ньому плями ні один край, опріч хіба тієї Московщини, що слухає цькування своїх погибельних політиків, своїх сліпих

книжників і фарисеїв. Чистий стоятиме Сей стяг у сяєві гуманітарності. Не стягує він людей на криваве діло, на гарбанне чужої предківщини, на топтанне під ноги чужої святині. Стягує він українську розпуджену сем'ю до наслідування предківського надбання — рідного слова, до наслідування правом науки і словесності» [5: 410].

Основна роль (місія) інтелігенції в концепції П. Куліша — це створення такої інтелігенції, «котра буде розумна малоученим людям, як батьки і матірки розумні дітям своїм» [5: 409], і яка допоможе відродити українське слово. Автор зауважує, що інтелігенція — це «провідники науки», «люди науки [...] котрих можна у нас назвати оком, ухом і серцем України»; «українські народолюбці» [5: 412].

Відображає роль інтелігенції в духовному відродженні нації, державо- і суспільствотворенні лексикон письменника, як-от: **ідейний і світоглядний**: *стяг у сяєві гуманітарності; світ гуманізму; національна життя; нація самочутна, саморозуміюча; знаряддя українського світогляду; дух (народний, український); суспільно-політичний*: *громадське життя; Червона Русь [у знач. «Галичина» — прим. наша С. Г.]; політична система; європейська культура; соціальні усобиці; боротьба духа з духом; національне право; культурний*: *руська інтелігенція; просвітителі; воно-бо [слово] — скарбіння нашого духа; повстане літературної України; літературна пропаганда; звернення до християнства; своїх сліпих книжників і фарисеїв* [5: 400—412].

«Отвертий лист до гал. української молодіжи» І. Франка вперше опублікований у «Літературно-науковому вістнику» в 1905 р. [11], він відповідає в жанровому визначенні, стилістичному оформленні, дидактичності та спонукальності інтонацій твору П. Куліша. Галина й Андрій Яценки слушно зауважують, що публіцистичні праці І. Франка, зокрема й «Отвертий лист ...» — це «цілісна програма діяльності української інтелігенції, [...] що мусить стати консолідуючим фактором нації, провідником та дороговказом на політичному шляху, її репрезентантом у світовому соціокультурному просторі» [15: 34].

Основна ідея цього твору І. Франка передусім у тому, що галицька українська молодь (як нова генерація української інтелігенції) повинна стати рушієм процесу відродження української нації; протистояти внутрішньому ворогові незалежності України — російському лібералізму, який озброєний трьома доктринами: «православ'є, самодержав'є й обрусеніє» [11: 13], тоді як головна мета — заклик до інтелігенції розуміти й усвідомлювати потреби «руського» народу у сфері культури, освіти, економіки, а також відчувати відповідальність за долю суспільства, народу. Головна ідея та мета твору знайшла своє втілення в лексиконі письменника, як-от: *стяг національності; нова доба; живі інтереси; нашій Україні ... всьміхнеть ся хоч трохи повна горожанська і політична свобода; українська нація; сильна держава; змінити курс нашого національного корабля; репрезентанти народа* тощо [11].

І. Франко наголошує, що Галичина — це тільки частина «нашої нації», що мала «свободу рухів і слова» [11: 15], однак він побоюється, що «не заїмпонуємо ми Українцям і своєю інтелігенцією, своїм рівнем теоретичної

освіти», оскільки «лиха доля змусила нас виростати і вчити ся в краю, де завдяки шляхетському режимові наука вважається небезпечним оружем, якого не слід давати в руки суспільности...» [11: 18]. Змальовуючи освітні процеси в Східній Галичині, автор використовує такі словосполучення: *сучасна освіта; теоретична освіта; шкільне навчання; шкільні книжки; свободна культурна праця; шкільні підручники; молода генерація з галицьких гімназій; почуте самоповаги* тощо.

Базовим завданням і моральним кредо для української інтелігенції І. Франко визначає необхідність «...навчити ся чути себе Українцями — не галицькими, не буковинськими Українцями, а Українцями без офіційних кордонів. І се почуте не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції [у знач. «наслідки» — прим. наша С. Г.]. Ми повинні — всі без виємки [у знач. «винятку» — прим. наша С. Г.] — поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурним стані, познайомити ся з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кождим її частковим, льокальним болем і радували ся кождим хоч і як дрібном та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частинкою його» [11: 15].

У зверненні до майбутніх достойників української нації І. Франко визначає провідну роль інтелігенції у відродженні та розбудові державного життя в Україні: «до праці, молоді приятелі, до інтенсивної, невсипущої праці над собою самими! Здобувайте знання, теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статочних [у знач. «поважних, статечних» — прим. наша С. Г.] мужів, повних любови до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною, тихою працею. Таких мужів потребує кожда нація і кожда історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім життю всміхнеть ся хоч трохи повна горожанська і політична свобода» [11: 19].

Наступним завданням для української інтелігенції І. Франко визначає «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки-б вона не йшла, та при тім податний [у знач. «здатний» — прим. наша С. Г.] на присвоюване собі в як найширшій мірі і в як найшвидшій темпі загально-людських культурних здобутків, без яких сьогодні жадна нація і жадна хоч і як сильна держава не може остояти ся [у знач. «утвердитися, усталитися» — прим. наша С. Г.]» [11: 14]. Водночас автор окреслює те поле діяльності, на якому нова українська інтелігенція може застосувати свої знання і сили: «Величезні труднощі тої задачі стануть Вам ясно перед очима, коли подумаєте про той стан, у яким застає Україну нова доба. Без власних шкіл і без виробленої освітньої традиції, без перенятого освітніми і народоловними думками духовенства, без популярного і висшого письменства, яке могло би бодай на першій горячій порі заспо-

коювати всі духові потреби величезної маси, без преси, яка могла-б ясно держати і систематично боронити стяг національності та приложеної до місцевих потреб, свобідної культурної праці, без надії на сильну фаянгу вповні свідомих і на висоті сучасної осьвіти стоячих репрезентантів у за-конодатних тілах, і без міцної опори в масах народу та інтелігенції навіть для тих немногих репрезентантів, що забажають вповні відповісти своїй національній і культурній задачі, наша Україна готова знов опинити ся в ролі ковала, на якому різні чужі молоти вибивати-муть свої мельодії, або в ролі крілика, на якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів» [11: 14].

Лексикон письменника: **ідейний і світоглядний**: українське слово; наша Україна; наука вважаєть ся небезпечним оружєм; галицька та буковинська боротьба з москвофільством; місцеві хиби [у знач. «вади, проблеми» — прим. наша С. Г.]; здобувайте знанє, теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серіозних, свідомих і статочних мужів, повних любви до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною, тихою працею тощо; **суспільно-політичний**: Галичина; українське національне питанне; наші основні національні питання [...] не зійдепт із денного порядку; нації, здібної заняти місце в хорі иньших культурних націй; історичне житє; національні задачі; доктрина, се уніформ, стрихулець, ворог усяких партікуляризмів (у знач. «прагнення окремих частин держави до відособлення, до недоторканності місцевих, приватних прав, привілеїв на шкоду загальнодержавній справі» (СУМ VI: 78)); український партікуляризм; національний автократизм [у знач. «форма правління, при якій у багатонаціональній державі влада зосереджена в руках однієї нації» — прим. наша С. Г.]; варварські та нелюдські експерименти урядового аранжованя; масова інерція; історія вже поплила иньшим руслом; державне становище; персональні амбіції; історична задача; практичні консеквенції [у знач. «висновки, результати, наслідки» — прим. наша С. Г.]; національні права; історична доба; склонність до концесій (Концесія, і, ж. 1. Договір, на підставі якого уряд або місцеві органи самоврядування передають на певних умовах громадянам своєї країни, чужоземцям або іншим державам право експлуатації лісів, надр, підприємств і т. ін. (СУМ IV: 276)), а бодай до якихось пертракцій [у знач. «переговори» — прим. наша С. Г.]; крига абсолютизму та деспотизму; змінити курс нашого національного корабля; **культурний**: українська інтелігенція; інстинкти людської душі; нове історичне житє; наша література і преса; духовий центр України [Галичина та Буковина]; освітня традиція; освітні і народолобні думки духовенства; моральне переродженє [11].

Отже, як зазначає М. Жулинський, І. Франко уявляв націю як суцільний культурний організм, який має уособлювати сформовану національну спільноту — єдину, нероздільну, здібну до самостійного культурного й політичного життя, у якій очільну роль відіграє українська інтелігенція [3].

Пастирське послання «До руської інтелігенції» Андрей Шептицький написав 1901 р., його основна ідея — українська інтелігенція повинна

побудувати нову державу на християнських духовних засадах. Розглядаючи стосунки в системі Церква — суспільство, суспільство — влада, суспільство — особистість, А. Шептицький чітко розмежовує світську і церковну владу: якщо світська влада має займатися справами суспільними, то церковна — моральним удосконаленням людей. «Християнська суспільність» — це спільнота людей, які живуть за християнськими принципами, «обнимаючи всь потреби індивідуальні і суспільні людей, запевняючи кожній одиниці найсамостійніше розвинене єї індивідуальності а кожній поодинокій групі суспільній, якь найповніше розвинене всьх єї силъ и всьх дѣл до котрыхъ має право природне, опирає ся до того степеня на власнѣмъ пересвѣдченю людей и ихъ свѣдомости, що лишень переконаний єѣ приминає, лишень переконаний єѣ держить ся» [13: 9]. Таке суспільство, де всі члени діють як складові частини одного великого організму, є солідарним, а обов'язки, на яких тримається солідарність, розглядаються як абсолютні. Відповідно трактуванню А. Шептицького, особа як громадянин і християнин має вбачати в законах влади певною мірою волю Бога й берегтися, щоб у разі непослуху владі не чинити непослуху волі Божій. Таке християнське суспільство буде розвиватися в дусі християнства й у кожному напрямі буде «доходити до рівноваги, ладу и силы» [13: 42].

Основна мета послання — заклик «до вас [інтелігенції], що наукою і впливом займаєте в нашом народі висше становище», розуміти й усвідомлювати потреби «руського» народу у сфері культури, економіки, освіти, релігії, і водночас відчувати відповідальність за долю суспільства і народу. З цією метою автор використовує такі словосполучення: *потреби народу; порозуміння з людьми; добро народу; наука християнства єсть наукою Божою; галузі культурного життя; звернення до християнства; виконання етичного права, руський нарід; суспільне добро* [13] тощо.

А. Шептицький переконаний, що головна роль (місія) інтелігенції — це відповідальність перед суспільством і його побудова на засадах правди і добра «під прапоромъ Христа» для «піднесеня тьхъ, що помочи и двигнення потребують, для утвердження и остереження того, що здорове и добре, а усуненя всього, що небезпечне и шкѣдливе» [13: 47—48].

Лексикон Митрополита: **ідейний і світоглядний**: *скупити всіх під прапором Христа; прапор Церкви; [наше] поступованє; історична правда; дорога Закону Божого, Христової любови, церковної праці, християнської організації; власть, закон, доктрина і особистий вплив — се чотири елементи, що разом або окремо є підставою кожного приводу; суспільно-політичний*: *суспільна праця; суспільне життя; розвиток суспільности; людська суспільність; соціальні доктрини; сильний патріотизм; здоровий поступ; обов'язок сповняти [у знач. «виконувати» — прим. наша С. Г.] закон; суспільний лад; принципи християнства; галузі економічного життя; права і обов'язки кожного; культурний*: *найученіші люди, культурні люди; філософічна правда; фаховий історик; наукова певність; теоретичні і практичні доктрини; природне людям право, якась етика поміж людьми*

можлива і конечна [у знач. «необхідна і обов'язкова» — прим. наша С. Г.]; *право етичне* [13] тощо.

Запропонована вибірка лексику П. Куліша, І. Франка, А. Шептицького засвідчує, що орієнтуючись на мову народу, інтелігенція активно збагачувала її новими лексичними одиницями (як питомими, так і запозиченими), а тому за незначний період представникам розумової праці вдалося перетворити її з мови, яка ще в середині XIX ст. не використовувалася в офіційній сфері, на мову, що в кінці XIX — на початку XX ст. «мала свою, хай не кодифіковану, не унормовану, ще не закуту в жорсткі граматичні закони, але все ж достатньо вироблену і поширену мову, з певними претензіями на літературну, тобто мову, якою було написано на той час немало видатних літературних та історичних творів», — наголошує М. Лесюк [6: 645].

Традицію звернень до української інтелігенції, у яких визначено її роль і значення у процесі державотворення як суб'єкта цього процесу, продовжує в сьогоденні спільна ініціатива трьох українських церков православної традиції: Української православної автокефальної церкви, Української православної церкви Київського патріархату, Української греко-католицької церкви — із приводу духовного пробудження і морального оздоровлення сучасного українського суспільства. Ініціативну групу «Першого грудня» репрезентують 11 представників української інтелігенції, а саме: Вячеслав Брюховецький, Богдан Гаврилишин, Семен Глузман, Володимир Горбулін, кардинал Любомир Гузар, Іван Дзюба, Мирослав Маринович, Мирослав Попович, Євген Сверстюк, Вадим Скуратівський, Ігор Юхновський.

Основна ідея звернення — українці повинні подолати суспільну кризу, змінити ситуацію в країні на краще мирним шляхом, а також знайти в собі сили для подолання спільних проблем у цивілізований спосіб, адже «майбутнє України вимагає піднесення гуманітарно-духовних цінностей над короткозорим економічним зиском та політичною доцільністю» [2], тоді як мета декларації — це заклик до співпраці Церкви і Держави в інтересах блага суспільства та задля духовного відродження українського суспільства. Головна ідея та мета декларації знайшли своє втілення в лексиці сучасної української інтелігенції, а саме: *національні пріоритети сьогодення; вільний народ України; особиста посвята і жертвність; суспільний консенсус; державна незалежність; духовні вартості; звернення до християнства* та ін. [2].

Представники ініціативної групи «Першого грудня» вважають, що основна місія інтелігенції XXI ст. — сприяти подоланню відчуження між політичною владою та народом із метою подолати недовіру до держави загалом; «нашою метою є становлення вільного народу України, об'єднаного спільними духовними вартостями, здатного творити моральну політику, справедливу економіку та соціальне благо» [2].

Лексикон інтелігенції XXI ст.: *ідейний і світоглядний: верховенство права та справедливий суд; моральна політика, справедлива економіка, соціальне благо; замулення нашого духу; моральний і соціальний занепад; суспільно-політичний: соціальна поведінка; суспільне життя; суспільні*

справи; українське суспільство; політична влада; політична діяльність; суспільні деформації; атомізація суспільства; культурний: люди доброї волі; етичні і духовні цінності; моральні чесноти; фахова розмова тощо.

Поява «Декларації», як і самої ініціативної групи «Першого грудня», є важливою і знаковою подією в українській історії та культурі перших десятиліть ХХІ ст., виявляє відповідність феноменів сучасного суспільно-політичного життя України кордоцентричній світоглядно-ментальній традиції, есхатологічно-сотеріологічно-месіаністським настроям української інтелігенції кінця ХІХ — початку ХХ ст.

В аналізованих текстах можемо виокремити декілька змістових частин, а саме: *есхатологічна* — «загрози української кризи»; *сотеріологічна* — «об'єднання спільними духовними вартостями» [2]; *месіанська* — «ми об'єдналися самі й закликаємо об'єднуватись інших» [2], «скупити всіх під стягом Христа» [14: 176]; *інтегрально-гуманістична* — «Україна нашої мрії — [буде дана] не в подарунок [...], а з великої віри й поту нашого чола» [2], «провозгласити нову націю між націями, во ім'я рідного слова і самостійного світогляду» [5: 407]; «принципи християнства [...] стремляться до того, щоб усіх людей зібрати в одну родину і впровадити в людський рід цілковито-загальну гармонію і згоду» [14: 193], «вितворити з величної етнічної маси українського народу українську націю, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя» [5: 404].

Аналіз звернень (листів, послань, декларацій) представників наддніпрянської (П. Куліш) і галицької інтелігенції (А. Шептицький, І. Франко), а також наших сучасних достойників (ініціативної групи «Першого грудня») дає змогу схарактеризувати світоглядну й ідейну платформи національно свідомої частини інтелігенції, передусім кінця ХІХ — початку ХХ ст., а також виокремити складники ідейного, світоглядного та суспільно-політичного, культурного лексикону інтелігенції, який складає загальний шар її соціолекту, засвідчує тяглість його традиції, єдність у розумінні своєї місії представників української інтелігенції різних регіонів і часу. Об'єднує всі аналізовані тексти акцент на багатоплановій співпраці інтелігенції з усіма верствами народу.

Зіставлення звернень за критеріями: ідея звернення і його мета, місце і роль інтелігенції в духовному відродженні нації, державо- й суспільствотворенні в концепції автора (авторів) втілена в мові, зокрема в лексиконі інтелігенції, її поняттєвій картині світу, а також ставлення автора (авторів) до ролі мови в житті людей і суспільства загалом, дають змогу стверджувати, що роль інтелігенції в кінці ХІХ — на початку ХХ ст., як і в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. залишилася незмінною. Її завдання — дбати про духовне зростання людей з метою побудови української держави як цілісного організму на засадах християнської моралі, сприяти просвіті й освіті широкого загалу (народу), формуванню української нації, яка була б здатна зберігати й примножувати культурні та матеріальні багатства, розвивати самостійне політичне життя, економіку й соціальне

благо задля того, щоб кожен громадянин української держави почував себе комфортно на рідній землі.

Автори звернень доводять, що інтелігенції як освіченій верстві належить особлива роль у суспільстві, тоді як духовне єднання на рівні інтелігенції безумовно пришвидшить політичне й територіальне єднання на рівні всього народу України. Важливим інтегральним чинником для нації є мова, що сприяє її (нації) духовному розвитку, утримує зв'язок між поколіннями, забезпечує тяглість національної культурної традиції. Виконання українським суспільством обов'язку перед рідною мовою, перед українською мовою як мовою держави гарантує єдність самої держави, її зміцнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гузар Любомир. Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901—1944) провісник екуменізму. Жовква, 2015.
2. Декларація ініціативної групи «Першого грудня». URL: <http://docs.rferl.org/uk-UA/2011/12/14/f10f619c-0c96-4288-b60c-e91dfba439cc.pdf>; <http://1-12.org.ua/deklaratsiya> (дата звернення: 02.01.2019).
3. Жулинський М. Іван Франко — речник українського націоналізму: текст виступу Миколи Жулинського на могилі Івана Франка, виголошений 28 травня 2013 року. *Універсум*. URL: <http://www.universum.lviv.ua/journal/2013/3/zhul.htm> (дата звернення: 01.03.2019).
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. Київ, 1993.
5. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. Т. 1. Київ, 1998. С. 400—412.
6. Лесюк М.П. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині: монографія. Івано-Франківськ, 2014.
7. Лисяк-Рудницький І. Виродження та відродження інтелігенції: Історичні есе: в 2 т. Т. 2. Київ, 1994. С. 361—380.
8. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): у 3-х книгах. Відп. ред. Ю.О. Курносов. Київ, 1994.
9. Сіротова А. До питання методології дослідження ролі інтелігенції в суспільно-політичних процесах. *Вісник Львівського національного університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2011. Вип. 1. С. 293—302.
10. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970—1980.
11. Франко І. Отвертий лист до гал. української молодіжи. *Літературно-науковий вістник*. Т. 30. Кн. 4. Львів, 1905. С. 1—19.
12. Шевнюк О.Л. Культурологія: навчальний посібник. Київ, 2004.
13. Шептицький А. Листь пастирській до рускої інтелігенції. Жовква, 1901.
14. Шептицький А. Пастирські послання 1899—1914 рр. Т. 1. Львів, 2007.
15. Яценко Г., Яценко А. Публіцистика Івана Франка: навчальний посібник. Львів, 2017.

REFERENCES

1. Huzar Liubomyr. (2015). Andrei Sheptytsky Metropolitan of Halych (1901—1944) forerunner of ecumenism. Zhovkva (in Ukr.).
2. Deklaraciya initsiatyvnoyi grupy «Pershogo grudnya». Declaration of the First of December Initiative Group. URL: <http://docs.rferl.org/uk-UA/2011/12/14/f10f619c-0c96-4288-b60c-e91dfba439cc.pdf>; <http://1-12.org.ua/deklaratsiya> (Accessed: 02.01.2019) (in Ukr.).
3. Zhulynskiy, M. (2013). Ivan Franko — spokesman for Ukrainian nationalism: text of Mykola Zhulynsky's speech at Ivan Franko's grave, made on May 28, 2013. *Universum*. URL: <http://www.universum.lviv.ua/journal/2013/3/zhul.htm> (Accessed: 01.03.2019) (in Ukr.).
4. Zabuzhko, O. (1993). Philosophy of the Ukrainian idea and the European context: the Franko period. Kyiv (in Ukr.).

5. Kulish, P. (1998). An appeal letter to the Ukrainian intelligentsia. Vol. 1, 400—412. Kyiv (in Ukr.).
6. Lesiuk, M.P. (2014). Formation and development of the Ukrainian literary language in Galicia: monograph. Ivano-Frankivsk (in Ukr.).
7. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Degeneration and revival of the intelligentsia: Historical essays: in 2 vol. Vol. 2, 361—380. Kyiv (in Ukr.).
8. Kurnosov, Yu.O. (Ed.). (1994). Essays on the history of the Ukrainian intelligentsia (first half of the 20th century): in 3 books. Kyiv (in Ukr.).
9. Sirotova, A. (2011). On the methodology of studying the role of the intelligentsia in socio-political processes. *Bulletin of Lviv National University*. Series of philosophical and political studies. Is. 1, 293—302. Lviv (in Ukr.).
10. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970—1980). Kyiv (in Ukr.).
11. Franko, I. (1905). An open letter to Gal. Ukrainian youth. *Literary-scientific bulletin*. Vol. 30. Book 4, 1—19. Lviv (in Ukr.).
12. Shevniuk, O.L. (2004). *Culturology: textbook*. Kyiv (in Ukr.).
13. Sheptytskyi, A. (1901). Pastoral letter to the Russian intelligentsia. Zhovkva (in Ukr.).
14. Sheptytskyi, A. (2007). Pastoral epistles of 1899—1914. Vol. 1. Lviv (in Ukr.).
15. Yatsenko, H., Yatsenko, A. (2017). Ivan Franko's political essays: textbook. Lviv (in Ukr.).

Статтю отримано 11.06.2020

Svitlana Hirniak, Doctor of Philology, associate professor
of philological sciences and methods of teaching in elementary school,
Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko
24 Ivan Franko St., Drohobych 82100, Ukraine
E-mail: s.girnjak10@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7264-0312>

NATIVE LANGUAGE IN THE SYSTEM OF SPIRITUAL VALUES OF THE UKRAINIAN INTELLIGENTSIA

The article characterizes the ideologically thematic content and means of literary expression of the appeals of the representatives of the Ukrainian intelligentsia of the late XIX — early XX century, in particular Naddniprovska (P. Kulish “A letter of appeal to the Ukrainian intelligentsia”, 1882) and Galician (I. Franko “A sincere letter to the Galician Ukrainian youth”, 1905, A. Sheptytsky's pastoral letter “To the Russian intelligentsia”, 1901), as well as the beginning of the XXI century — the initiative group of the “The First of December” (“Declaration”, 2011) to the youth “gifted with consciousness and a gift of thought”, “to all classes of our society”, to the “free people of Ukraine”. We believe that these texts have become vivid examples of expressing the civic position of this or that author, calls to preserve the national identity of a personality and society, whereas the isolated lexicon of the intelligentsia, its conceptual picture of the world, embodied in language, enable us to trace the paradigm of Ukrainian epistolary works, in which a special form of messages and letters is used, depending on the laws of literary conventionality.

The comparison of appeals by criteria: the idea of appeal and its purpose, the place and role of the intelligentsia in the spiritual revival of the nation, state and society creation in the concept of the author (authors) is embodied in the language, in particular in the lexicon of the intelligentsia, its conceptual picture of the world. It makes it possible to state that the role of the intelligentsia in the late XIX — early XX century, as well as late XX — early XXI century remained unchanged. Its tasks are to promote enlightenment and education of the general public (people), to care for the spiritual growth of people in order to build the Ukrainian state as an integral body on the basis of Christian morality, to promote the formation of the Ukrainian nation, which would be capable of preserving and increasing cultural and material wealth, of developing independent political life, economy and social welfare so that every citizen of the Ukrainian state could feel comfortable on their native land.

Keywords: *language, intelligentsia, appeals, national values, P. Kulish, I. Franko, A. Sheptytsky, initiative group “The First of December”.*